

УДК 636.2.082(09)

І.С. БОРОДАЙ

Інститут розведення і генетики тварин УААН

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ПОРОДОУТВОРЕННЯ У СКОТАРСТВІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ

Висвітлено основні аспекти становлення та розвитку науково-дослідної справи в скотарстві України як однієї із вирішальних передумов розробки теорії породоутворення. Охарактеризовано основні напрями та етапи формування мережі вітчизняних науково-дослідних установ та наукових шкіл у галузі скотарства.

Дослідне поле, дослідна станція, науково-дослідна установа, наукова школа, теорія породоутворення

Українським ученим належить пріоритет у розробці теоретичних основ породоутворення сільськогосподарських тварин як на етапах класичної селекції, так і під час фундації її новітніх напрямів. Значною мірою це було забезпечено науково-організаційними факторами, що позначилося на формуванні розгалуженої мережі спеціалізованих науково-дослідних установ, заснуванні наукових шкіл. Дане дослідження наслідує мету відтворити основні аспекти становлення науково-дослідної справи у скотарстві України та виокремити основні етапи її розвитку.

Матеріал і методика досліджень. Дослідження ґрунтуються на застосуванні історичних (предметно-хронологічного, історико-порівняльного, гіпотетичного) та математичних методів (кластер-аналізу). Джерельну базу дослідження склали річні звіти науково-дослідних установ, статистичні матеріали, архівні документи.

© І.С. Бородай, 2007

Розведення і генетика тварин. 2007. Вип. 41.

Результати дослідження. Становлення науково-дослідної справи в скотарстві України розпочалося після реформи 1861 р., коли відбувався пошук нових шляхів та форм розвитку сільського господарства. На цьому етапі найбільшого поширення набули колективні досліди, які згодом переросли у форму дослідно-показових полів та дослідних станцій. Характерним є те, що ініціаторами їхнього створення виявилися не державні структури, а самодіяльні товариства, земства, окремі особистості. Зокрема, значну роль у формуванні мережі сільськогосподарських дослідних установ в Україні відіграло Харківське товариство сільського господарства та його активний член — професор Харківського університету А.Є. Зайкевич, якого по праву вважають батьком дослідної справи в Україні. Впродовж 1881–1902 рр. ним організовано 37 дослідних полів, значна частина яких діяла порівняно тривалий час. Очоловані А.Є. Зайкевичем дослідні установи здійснили вагомий внесок у розвиток теорії аграрної науки не тільки в Україні, а й за її межами [1].

Важливою подією в розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні було відкриття 10 листопада 1884 р. Полтавського дослідного поля, активну участь у заснуванні якого взяли А.Є. Зайкевич, О.О. Ізмаїльський, Д.К. Квітка. У 1886 р. у Подільській губернії відкрито Немерчанську сільськогосподарську дослідну станцію. За ініціативою відомого українського вченого, професора Київського університету С.М. Богданова в 1888 р. організовано Дербчинське дослідне поле, керівництво діяльністю якого взяв на себе провідний український учений, один із засновників дослідної справи в Росії та Україні В.Г. Ротмістров. При Херсонському землеробському училищі 22 жовтня 1889 р. відкрито Херсонське дослідне поле. У кінці XIX — на початку XX ст. за ініціативою товариства сільського господарства південної Росії засновано дослідні поля в мм. Одесі, Катеринославі, на Київщині та в інших місцях.

Мережа сільськогосподарських дослідних установ в Україні швидко розширювалася. У 1904–1905 рр. засновано Верхньодніпровське та Роменське дослідні поля, Сумську дослідну станцію. У наступні роки цей перелік поповнили Прилуцьке дослідне поле (1907), Харківська селекційно-дослідна станція

(1908), Слов'яносербське дослідне поле (1908). Загалом до революції в Україні функціонувало три мережі сільськогосподарських дослідних установ — Подільська, Київська та Катеринославська, до яких увійшло 18 дослідних станцій та 33 дослідних поля. Не зважаючи на стихійність виникнення та короткочасність існування більшості з них, вони відіграли значну роль у становленні сільськогосподарської дослідної справи в Україні, оскільки були першою спробою розбудови нової галузі [2].

Однією із особливостей становлення сільськогосподарської дослідної справи в Україні є слабкий розвиток дослідництва у галузі тваринництва. Так до 1910 р. не було жодної зоотехнічної станції, функціонувало лише 8 молочних лабораторій, які носили характер винятково контрольних установ. Лише напередодні імперіалістичної війни відділи тваринництва відкрито при Катеринославській та Полтавській сільськогосподарських дослідних станціях, де розпочато досліді з вивчення відгодівельних властивостей худоби, переважно овець і свиней. Відсутність організації дослідної справи в скотарстві призвела до того, що в спадщину від царського уряду залишилося безпорядне, низькопродуктивне поголів'я великої рогатої худоби.

Швидкий розвиток племінної справи в наступні десятиріччя потребував якісно нового рівня наукового забезпечення. У зв'язку з цим українськими вченими обґрунтовано необхідність створення мережі спеціалізованих науково-дослідних установ. У результаті в 1919 р. відкрито Київську дослідну станцію тваринництва (Терезине). Цього самого року в державному заповіднику УРСР "Асканія-Нова" створено науковостепову, фітотехнічну та зоотехнічну станції, на базі яких у 1932 р. організовано Всесоюзний науково-дослідний інститут акліматизації і гібридизації тварин "Асканія-Нова". У 1924 р. відкрито Кримську обласну сільськогосподарську дослідну станцію. У жовтні 1929 р. на базі зоотехнічного відділу Харківської крайової сільськогосподарської дослідної станції засновано Український інститут тваринництва, під безпосереднім керівництвом якого здійснювалася вся племінна робота в країні. Створення спеціалізованих науково-дослідних установ у галузі скотарства, підготовка висококваліфікованих наукових кадрів

стали об'єктивними передумовами стрімкого розвитку теорії породоутворення. За короткий час виконано значну роботу з удосконалення існуючих порід, типів та ліній великої рогатої худоби.

Значний вплив на розвиток аграрної науки в Україні мала організація в 1929 р. Всесоюзної сільськогосподарської академії (ВАСГНІЛ) та Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН) в 1931 р. Утім у зв'язку з процесом політизації сільськогосподарської науки, що розпочався в 30-х роках, ВУАСГН як осередок до певної міри незалежної науки було ліквідовано, значну частину провідних учених заарештовано. Розвиток науково-дослідної справи в скотарстві України на початку 40-х років було призупинено ще й через воєнні події. Після звільнення України від фашистських загарбників сільськогосподарські наукові установи почали швидко відновлювати свою діяльність, але горезвісні події серпневої сесії ВАСГНІЛ (1948) негативно позначилися на всьому науковому аграрному товаристві. Дослідження у галузі селекції та генетики було призупинено, завідувачів кафедр наукових закладів з даного профілю звільнено з роботи.

Постановою Ради Міністрів УРСР 30 грудня 1956 р. засновано Українську академію сільськогосподарських наук, створення якої дало поштовх для подальшого розвитку аграрної науки. Одним з найважливіших її завдань було поступове зближення аграрної науки і вищої освіти. Академія здійснювала керівництво роботою 87 дослідних установ, у тому числі 17 науково-дослідних інститутів і 21 обласної державної дослідної станції [3].

Мережа спеціалізованих науково-дослідних установ поступово розширювалася. У 1956 р. засновано Науково-дослідний інститут землеробства і тваринництва західних районів УРСР. Створено перші наукові школи в селекції великої рогатої худоби видатних учених-селекціонерів М.А. Кравченка, Ф.Ф. Ейснера, М.Д. Потьомкіна, які виховали плеяду послідовників — авторів нових високопродуктивних порід, типів, ліній.

На початку 60-х років організацію мережі науково-дослідних установ у республіці практично завершено, та виникла гостра необхідність у створенні науково-методичного центру. У зв'яз-

ку з цим у 1969 р. в Харкові організовано Південне відділення ВАСГНІЛ, серед основних напрямів діяльності якого — розвиток теоретичних досліджень та забезпечення технічного прогресу в галузі тваринництва, вдосконалення методів наукових досліджень, вивчення й узагальнення досягнень науки й передового досвіду.

Для зростання ефективності досліджень у галузі скотарства особливого значення набуло створення у 1975 р. Науково-дослідного інституту розведення та штучного осіменіння великої рогатої худоби, на який покладено функцію головного науково-методичного та координаційного центру з досліджень селекції великої рогатої худоби. Розв'язанню зазначеної проблеми сприяло також створення у 1978 р. науково-селекційних центрів (Всесоюзного з удосконалення червоних порід на базі Українського науково-дослідного інституту тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова "Асканія-Нова"; республіканського м'ясних порід великої рогатої худоби при Науково-дослідному інституті тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР).

У кінці 80-х — на початку 90-х років українськими вченими закладено міцний фундамент новітньої теорії та методології селекції, а її теоретиками М.В. Зубцем, В.П. Буркатом, О.Ф. Хавруком, М.Я. Єфіменком та ін. засновано наукові школи. Значним авторитетом користуються школи академіків М.В. Зубця та В.П. Бурката, започатковані в Інституті розведення і генетики тварин УААН у 1989 та 1980 рр. відповідно. Основні напрями їхньої діяльності: обґрунтування теоретичних, методологічних та практичних аспектів процесу породоутворення; розробка методів виведення нових порід; організація комплексу досліджень із проблем генетики, селекції і біотехнології у тваринництві; запровадження комплексної системи інтенсивної селекції плідників; прогнозування продуктивності тварин; збереження генофонду порід.

Здобутки української селекції визнано світовою практикою, а вчені-селекціонери України є почесними членами зарубіжних наукових закладів, зокрема Нью-Йоркської академії наук (Ю.Д. Рубан), Російської академії сільськогосподарських наук (М.В. Зубець), Академії наук Республіки Білорусь (М.В. Зубець).

Відзначаючи незаперечні успіхи аграрної науки України, необхідно визнати, що примусова ізоляція від світового наукового товариства, втручання в науковий процес партійних органів гальмували процеси наукової творчості. Мізерні кошти, що виділялися на науку, не давали змоги замовляти сучасне наукове обладнання. Південне відділення ВАСГНІЛ і центри наукового забезпечення при агропромислових формуваннях областей досить слабо впливали на прискорення науково-технічного прогресу у сільському господарстві. Одна з причин такого становища — повільне викорінення недоліків у плануванні, координації та фінансуванні науково-дослідних робіт. А відтак значна частина розробок не знаходила широкого застосування у виробництві. У зв'язку з цим Радою Міністрів УРСР у 1990 р. прийнято постанову "Про заснування Української академії аграрних наук" як науково-методичного і координаційного центру з проблем агропромислового комплексу та агроєкології. З її відкриттям покладено початок ліквідації відомчих перегорожок, створено передумови для комплексного підходу до наукового забезпечення всіх галузей АПК.

У 1991 р. на базі науково-дослідних інститутів УААН з проблем тваринництва і ветеринарної медицини організовано Відділення тваринництва і ветеринарної медицини, з березня 1995 р. Відділення тваринництва функціонує як самостійна структурна одиниця.

Науковими колективами з питань тваринництва розроблено 10 проектів науково-технічної програми "Продовольство-95", зокрема "Молоко", "Яловичина", в результаті виконання яких створено потужну селекційно-племінну базу, виведено нові високопродуктивні породи та типи великої рогатої худоби молочного і м'ясного напрямів продуктивності.

Висновок. Становлення та розвиток теорії породоутворення у скотарстві України було забезпечено насамперед науково-організаційними чинниками, що позначилося на формуванні розгалуженої мережі науково-дослідних установ та наукових шкіл. Розвиток науково-дослідної справи у скотарстві України розпочався після селянської реформи 1861 р. і відбувався поетапно. Для першого етапу (1861–1910) є характерним відкрит-

тя дослідних полів та станцій загального профілю, дослідження у галузі скотарства практично не проводилися. Другий етап (1910 — початок 30-х років) пов'язаний зі становленням спеціалізованої мережі науково-дослідних установ. На третьому етапі (30-ті — перша половина 40-х років) у зв'язку з процесами політизації аграрної науки та воєнними подіями розвиток науково-дослідної справи призупинено. Для четвертого етапу (1945–1990) характерно відновлення, розширення та впорядкування мережі науково-дослідних установ з проблем селекції великої рогатої худоби; заснування наукових шкіл. П'ятий етап (1990 р. — дотепер) — становлення національної аграрної науки, створення єдиного науково-методичного та координаційного центру з проблем агропромислового комплексу.

1. *Дояренко А.Г.* Роль опытного дела в системе Государственного строительства. — М., 1921. — 19 с.

2. *Развитие опытного дела в России и его современное положение:* Докл. помощн. директора Харьк. обл. с.-х. селекц. станц. Б.К.Енкена. — Полтава, 1912. — 52 с.

3. *Українська академія аграрних наук. 1991-1995 /* Ред. кол.: О.О.Созінов, В.О.Бусол, М.В.Зубець та ін.; Гол. ред. О.О.Созінов. — К.: Аграр. наука, 1996. — 263 с.

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ПОРОДООБРАЗОВАНИЯ В СКОТОВОДСТВЕ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ФАКТОРОВ. И.С. Бородай

Освещены основные аспекты становления и развития научно-исследовательского дела в скотоводстве Украины как одной из решающих предпосылок развития теории породообразования. Охарактеризованы основные направления и этапы формирования сети научно-исследовательских учреждений в отрасли скотоводства.

Исследовательское поле, исследовательская станция, научно-исследовательское учреждение, научная школа, теория породообразования

DEVELOPMENT OF BREED FORMING THEORY IN CATTLE OF UKRAINE IN THE CONTEXT SCIENTIFIC-ORGANIZATIONAL CONDITIONAL. I.S. Boroday

The article elucidates basic aspects of becoming and development of scientific-research business in the cattle of Ukraine as one of deciding pre-conditions of creation of theory breed forming. Described basic directions and stages of forming of network of national research establishments and scientific schools in industry of the cattle breeding.

Research field, research station, scientific-research establishments, scientific schools, breed forming theory

УДК 636.2.082

Т.Я. БОБРУШКО, М.М. КОЛТА,

Л.М. КУЛІШ, М.І. ПОЛУЛІХ

Інститут землеробства і тваринництва західного регіону УААН

ПОРОДОТВОРНИЙ ПРОЦЕС У МОЛОЧНОМУ СКОТАРСТВІ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Проведено фено-, генотипну оцінку племінних стад українських чорно-рябої, червоно-рябої молочних і симентальської порід. Установлено, що в структурі західного внутріпородного типу української чорно-рябої молочної породи 50–45% тварини молочного міцного і комбінованого типів. Симентальська худоба характеризується задовільною молочною і м'ясною продуктивністю, міцністю конституції і високою резистентністю. Новостворений прикарпатський тип української червоно-рябої породи удосконалюється та консолідується у молочному типі.

Порода, тип, консолідація, конституція, фенотип

На сучасному етапі розвитку галузі молочного скотарства в західному регіоні і, зокрема, у Львівській області основною проблемою є збереження і нарощування племінних ресурсів існуючих планових та новостворених порід і типів великої рогатої худоби. Зона західного регіону досить різномірна за госпо-

© Т.Я. Бобрушко, М.М. Колта, Л.М. Куліш, М.І. Полуліх, 2007

Розведення і генетика тварин. 2007. Вип. 41.